

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

127:2. 2007

Det nationella satt under debatt i Karl-Johanstidens tidningspress

Henrik Edgren, *Publicitet för medborgsmannavett: det nationellt svenska i Stockholmstidningar 1810–1831*, Studia historica Upsaliensia 216, Uppsala: Historiska institutionen, 2005. 346 s. (Summary: Publicizing civic life: Swedish national debate in Stockholm's newspapers, 1810 to 1831.)

Vad är Sverige? Vad är svenskt? Går det att tala om en svensk nationell identitet? I sin avhandling ger Henrik Edgren spännande perspektiv på dessa frågor genom att analysera hur en svensk nationell identitet diskuterades och konstruerades i Karl Johan-tidens Sverige. Edgren menar att det är viktigt att inte låta sig vilseledas av det sena 1800-talets nationalistiska strömningar till att tro att frågan om det nationella först då fick aktualitet i Sverige. En av förtjänsterna med avhandlingen är att den klargör att denna fråga var i högsta grad levande och omdebatterad i svensk press redan under tidigt 1800-tal. Detta är i och för sig inte konstigt om man betänker att Sverige nyss hade genomlevt ett ödesdigert krig, som resulterade i såväl territoriella som konstitutionella förändringar. Edgrens poäng här är att även om de flesta insåg att Sverige verkligen befann sig i en ny politisk och geografisk situation, så fanns ingen enighet om hur denna nya situation skulle tolkas. Förlusten av Finland, statskuppen och den nya regeringsformen (inklusive tryckfrihetsförordningen) skrämde många, men omständigheterna skapade också ett utrymme för nytänkande kring den svenska nationen som attraherade fler. Edgren vill visa att den politiska diskussionen hade en gemensam nämnare under dessa år, något som tidigare historisk forskning med mer avgränsade studieobjekt inte uppmärksammat – en nationalpatriotisk debatt. Här spelade den nymornade tidningspressen en avgörande roll. Det var framför allt i tidningarna som diskussionen om en svensk nationell identitet fördes, och som idén om densamma skapades och förmedlades till en allt större läsarskara. Lejonparten (ca 80 %) av avhandlingen består följaktligen av en empirisk granskning av dåtidens publicistiska verksamhet.

Till grund för undersökningen ligger en omfattande mängd artiklar, hämtade från ett femtiotal Stockholmsbaserade politiska tidningar från 1810 till 1831. Edgren har lagt ned imponerande möda på det omfångsrika och besvärliga källmaterial som tidningar utgör. Förmodligen är det just materialets karaktär som ibland skapar en viss otydlighet när gäller de olika positioneringarna på det publicistiska fältet. Edgrens praktik att i noterna ofta ange flera tidningsartiklar som källa till ett angivet citat eller specifikt resonemang är onödigt förvirrande. Jag saknar också en ordentlig diskussion när det gäller urvalet av tidningar. Varför

är till exempel inte *Post- och Inrikes Tidningar* med? Många tidningar kom ut under mycket kort tid och i liten upplaga. Vad säger det om deras representativitet? Den bilagda förteckningen över undersökta tidningar, deras utgivningsår, redaktörer och generella politiska inriktning ger dock läsaren en vägledning. För att sortera materialet har Edgren klokt nog valt att undvika en klassificering i termer av liberal respektive konservativ. På flera ställen i avhandlingen polemiserar han mot en forskning som anakronistiskt tvingar in dåtidens press i antingen den liberala eller den konservativa fällan. Edgren lanserar i stället en egen klassifikationsmodell, enligt vilken den politiska tendensen hos tidningarna bedöms som radikalt reformistisk, moderat reformistisk eller korporationsbevarande. Jag tycker att denna modell öppnar för en mer nyanserad och historiskt lyhörd läsning, och den passar väl in i på den syn på ett Sverige i långsam förändring som Edgren utgår från. Som jag ser det, spelar dock klassifikationen mer rollen av en praktisk sorteringshjälp, än av ett redskap för att analysera avhandlingens grundproblem. Viktigare för Edgrens analys är de andra teoretiska perspektiv som har väglett honom i arbetet, och som i mångt och mycket föregriper resultaten. Det gäller idéerna om en medborgerlig offentlighet och deras roll i det moderna samhället, och det gäller synen på vad en nationell identitet kan sägas vara. Jag återkommer snart till dessa perspektiv.

Presentationen av den empiriska undersökningen, som omfattar kapitlen tre till sex, är dels kronologiskt, dels tematiskt upplagd. Läsaren får följa de första försöken att introducera en politisk diskussion i det offentliga efter tryckfrihetsförordningens införande 1810 till *Aftonbladets* första utgivningsår 1830. Nackdelen med ett sådant upplägg, skriver Edgren, är risken för upprepningar. Det stämmer, men jag tycker att det ligger ett värde i att sakta få följa diskussionens utveckling under avhandlingens tidsperiod. Tidningstexter är ju speciella i det att de riktar sig till dagen, och inte till eftervärlden, och att de på något sätt förutsätter glömska. Edgren har valt att arbeta med sju olika tematiska ingångar i materialet: "publiciteten, konstitutionen och statsorganisationen, näringarna och näringsfriheten, nationens och befolkningens moraliska tillstånd, undervisning och uppfostran, historiska framställningar samt Sveriges förhållande till det förlorade Finland respektive Norge." Det handlar om ämnesområden som gavs ett dominerande spaltutrymme i tidningarna under hela undersökningsperioden. Med hjälp av dessa, och ett antal centrala begrepp (patriotism, konstitution, nation, medborgare, allmän opinion etc.), lyfts den nationalpatriotiska debattens konfliktlinjer och förskjutningar successivt fram.

I den empiriska undersökningens första del, "Det radikala försöket år 1810–1812", framgår att diskussionen kring den nationella identiteten under dessa år handlade om att väcka patriotiska känslor i Sverige efter förlusten av Finland, samt om att på bästa sätt hantera övergången från envælde till konstitutionell monarki. Tidningarna hade generellt sett stora förväntningar på den nya konsti-

tutionen och tryckfrihetens möjligheter. En intressant diskussion som Edgren lyfter fram är de föreställningar som fanns kring idén om en opposition och dess roll gentemot monarken. Kunde man verkligen vara patriot och oppositionell på samma gång? Kunde man vara patriot utan av vara oppositionell? Frågor som dessa pekade framåt i tiden och kommande strider om vem som bäst företrädde den allmänna opinionen, eller det allmänna tankesättet, i nationens namn.

Det följande kapitlet, "Indragning och moderation år 1813–1819", och dess period kännetecknas av just indragning och moderation. Kronprins Karl Johan hade med den så kallade indragningsmakten lyckats genomdriva en begränsning av tryckfriheten motiverad av det känsliga politiska läget i Sverige i samband med den svenska utrikespolitiska kursändringen 1812. Indragningsmakten skulle senare få stor symbolisk betydelse i striden mellan tidningspress och regering, men under dessa tidiga år märktes mest att tidningarna blev färre och mindre polemiska. Det innebar dock inte att diskussionen upphörde. *Allmänna Journalen* (moderat reformistisk), som i och för sig hade Karl Johans stöd, verkade under hela perioden. Diskussionen handlade framför allt om nationens och befolkningens moraliska tillstånd, som inte var så bra som man kunde hoppas. Edgren tolkar detta som en vändning mot den enskilde svensken och dennes roll i nationsbygandet. Han menar att ambitionen att omvandla undersåtar till medborgare blev allt mer uttalad. Denna omfattades dock inte av alla. I de litterära och filosofiska kretsar i Uppsala där det tyska romantiska tänkandet hade fått genomslag, hade ett korporationsbevarande tänkande slagit rot. Inom denna grupp tyckte man att tidningarnas kritik mot den förslappade svenska nationalkaraktären och den svenska nationens svagheter hade gått för långt, men mellan 1813 och 1819 var deras röster ännu svaga i tidningsoffentligheten.

Tidsavsnittet för nästa kapitel, "Argus i den medborgerliga offentligheten 1820–1825", präglades av en tilltagande polemisk debatt och en nyetablering av tidningar med olika politiska schatteringar. Egentligen var det först nu som klassificeringen radikalt reformistisk, moderat reformistisk och korporationsbevarande blev riktigt relevant. Frågan om den nationella identiteten förefaller också ha blivit den verkligt centrala. I den radikalt reformistiska tidningen *Argus* skrev redaktörerna tydligt att de med sin tidningsverksamhet ville bidra till skapandet av en modern svensk nationell identitet. I detta kapitel blir därför den tematiska genomgången extra fyllig. Samtliga sju ämnesområden togs upp till diskussion i *Argus* och relaterades till tanken om en nationalanda, ett nationalmedvetande, vars tillblivelse ansågs vara en förutsättning för att Sverige skulle kunna moderniseras. Ett stort antal möjliga reformer av samhällliga institutioner presenterades i *Argus*. Betydelse fick också *Argus* arbete under riksdagen 1823, då redaktionen publicerade kritiska referat av riksdagsdebatterna innan riksdagsbesluten var fattade. Härmed omdefinierade *Argus* det politiska på ett sätt som uppfattades som stötande för många. *Argus* framträdande i offentligheten uppfattades

som ett oppositionellt och obehörigt agerande, och tidningar av korporationsbevarande tendens, som *Granskaren*, kände sig tvingade att svara och försvara det bestående. Edgren betonar att tidningarnas politiska ställningstaganden inte skall uppfattas som tillhörande olika partier. I själva verket var även de mest radikala reformister negativa till partipolitik. En opposition skulle finnas, menade man, men den fick inte splittra. Nationens intresse var ett allmänt intresse, inte en mängd enskilda intressen. Medborgarens främsta dygd, oavsett om han var oppositionell eller inte, var att älska fosterlandet.

I det sista empiriska kapitlet, "Korporationsbevarande möter radikala år 1826–1831", får vi ta del av den allt mer polariserade diskussionen om den nationella identiteten. Tematiskt sett är debatten lik de föregående kapitlen. Andra röster och åsikter om det svenska hördes dock och det korporationsbevarande synsättet fick fler språkrör, *Kometen* och *Svenska Minerva* till exempel. Även om dessa tidningar inte accepterade de reformistiska tidningarnas syn på publicitetens goda verkan, så accepterade de tidningsoffentligheten som tidens kommunikationsmedel. Framför allt handlade det om att inte låta de reformistiska rösterna stå oemotsagda. Man menade att *Argus* på praktiskt taget alla punkter hade missbedömt den svenska nationella identiteten. Att till exempel vilja reformera representationen i riksdagen för att kunna förena nationen i en medborgerlig gemenskap var fel tänkt, och därför ogenomförbart. De korporationsbevarande tidningarna pekade i stället på att ståndssamhället utgjorde ett slags svensk fysionomi som inte utan allvarliga följder gick att förändra. Edgren uppmärksammar att medborgerlig var en term som i den korporationsbevarande pressen bara brukades i sin negativa form, omedborgerlig. Givetvis utpekades de reformvänliga tidningarna som just omedborgerliga. Kanske var det då inte så konstigt att de korporationsbevarande tidningarna inte lyckades etablera en stark ställning i den medborgerliga offentligheten, även om de blev fler under 1820-talet. Tidningspressen visade sig vara medelklassens viktigaste opinionsorgan, och medelklassen representerade i mångt och mycket den nya svenska nationella identiteten. Edgren påpekar helt riktigt att medelklassen inte kunde inlemmas i ståndssamhället och den nation som de korporationsbevarande tidningarna stod för. 1830 startades *Aftonbladet*. Tidningen blev en omedelbar succé och fick snabbt rollen som medelklassens språkrör. Här presenterades ett tydligare liberalt politiskt handlingsprogram och ett bejakande av det kapitalistiska samhällssystemet.

Vad var det då för föreställningar om nationell identitet som fördes fram i tidningarna mellan 1810 och 1831? I materialet urskiljer Edgren framför allt två perspektiv som knyter an till redan etablerad forskning kring nationalismens karakteristika och mekanismer: "den medborgerligt civistiska nationella identiteten" och "den kulturellt etniska nationella identiteten". Den medborgerligt civistiska nationella identiteten skall förstås som en nationell samling kring en konstitution, ett rättssystem och en plikt känsla gentemot det allmännas bästa. Medbor-

garen av denna övergripande nation skall visa patriotism och fosterlandskärlek, inte i relation till sin hemort utan till det förnuft som det politiska systemet ger uttryck för. Den kulturellt etniska nationella identiteten lyfter i stället fram den historiska kontinuiteten och ett folks språk, nedärvda traditioner och natur. Dessa företeelser bildar ett slags andlig gemenskap genom vilken nationens bästa förstås och människor kan förverkliga sig moraliskt. Det handlar alltså inte här om medborgarskap, utan om en annan sorts nationell gemenskap.

I sin analys av den nationalpatriotiska debatten pekar Edgren fortlöpande ut när medborgligt civistiska respektive kulturellt etniska argument används. Ett viktigt resultat av undersökningen är att förhoppningarna om en medborgerligt civistisk nationell svensk identitet hade en förvånansvärt stark ställning under hela perioden. Om man utgår från tidningarnas diskussion verkade alltså idén om det nationella i de radikala och reformvänligas intressen. Tanken var att Sverige efter 1809, med sin detroniserade suverän och sina nya gränser, måste skapa en ny form för gemenskap för att överbrygga det uppkomna spänningsfältet mellan folk och stat. Den nya gemenskapen var den nationella, och den skulle byggas på politiska och rättsliga grunder, samt på reformerade samhällliga institutioner. Den svenska staten skulle garantera folkets säkerhet och medborgerliga rättigheter. Folket skulle i sin tur konstituera nationens samlade kunskap i form av allmän opinion eller upplyst opposition. Om en kulturell etnisk identitet åberopades i tidningarnas gjordes detta oftast i negativ bemärkelse: I forna dagar må svenskarna ha varit ett starkt folk som levde i goda och rättvisa samhällsformer, men av detta fanns inget kvar. Svensken i början av 1800-talet behövde en uppryckning ur egoistiskt skråtänkande och bristande engagemang för samhället som helhet. Edgrens framställning visar tydligt att tidningarna medvetet tog på sig rollen att lära svenskarna "medborgsmannavett"; att få dem att förstå att den moderna konstitutionellt organiserade nationen krävde medborgarnas delaktighet och nationalmedvetandets utbildning. I slutet av undersökningsperioden hade företrädare för en kulturellt etnisk nationell identitet slipat sina argument, vilka de förde fram främst i de korporationsbevarande tidningarna. Det var inte så att de förespråkade en tillbakagång till tiden före 1809, men de betonade att endast det unikt svenska i form av nedärvda institutioner, traditioner och natur kunde bilda grund för det nya Sverige. Man menade att det som höll ett samhälle samman var den medfödda kärleken till fäderneslandet, inte en tillägnad relation till en abstrakt konstitution. Idén om en medborgerligt civistisk nationell identitet var sålunda feltänkt och dess företrädare lurade det svenska folket i fel riktning. Men, som Edgren påpekar i avhandlingens slut, 1831 föreföll denna kritik till stora delar verkningslös. *Aftonbladets* liberala inställning till individen, samhället och staten var mer övertygande och lockande för den framväxande medelklassen.

Edgren låter de operativa begreppen – "den medborgerligt civistiska nationella identiteten" och "den kulturellt etniska nationella identiteten" – peka ut renod-

lade ståndpunkter i den nationalpatriotiska debatten. Samtidigt är han medveten om att det i verkligheten rådde ett komplicerat förhållande dem emellan. I medborgerligt civistisk anda kunde till exempel äldre tiders svenska rättförhållanden prisas, och i kulturellt etniska ställningstaganden undveks inte medborgerligt civistiska inslag om det behövdes för argumentationen. Tyvärr omnämns komplexiteten bara i förbifarten, och det verkar som om det bara fanns två vägar att gå när det gällde bestämningen av en nationell identitet. Det hade varit spännande om Edgren fördjupat det teoretiska resonemanget kring dikotomin, både i relation till den forskning om nationalism som han åberopar i avhandlingen och till den egna empiriska undersökningen. Såvitt jag kan döma av den noggrant gjorda presentationen av artiklarna i *Argus*, så måste till exempel Hegels rättsfilosofi ha spelat stor roll för denna tidnings idéer. Hegel lyckades ju faktiskt överskrida motsättningen mellan politik och kultur utan att upphäva den, när han skapade idén om en statlig nationell gemenskap som kunde inbegripa såväl politiskt medborgarskap som etnisk tillhörighet.

Edgrens avhandling lyfter på ett klargörande sätt fram att skapandet av en svensk nationell identitet var en mycket viktig fråga för såväl den framväxande medelklassen, som de traditionella eliterna under årtiondena efter 1809. Det gällde att anpassa sig till de nya villkor och utnyttja de nya möjligheter som stod till buds för att få nationen på sin sida. Styrkan i avhandlingen ligger framför allt i det omfattande och noggranna empiriska arbetet, som vittnar om imponerande tålamod, god orienteringsförmåga och blick för detaljer. Det är ett arbete som jag omöjligt kan göra rättvisa i denna korta recension, mer än genom att rekommendera boken. För den som studerar tidigt svensk 1800-tal måste Edgrens avhandling bli ett givet referensverk och uppslagsverk för vidare forskning.

*Cecilia Rosengren**

* Fakultetsopponent